

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ա Ի Ե Տ Ա Բ Ե Բ Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

Հ Ա Յ Կ Ա Ջ Ե Ա Ն Թ Ա Ն Գ Ա Բ Ա Ն

ՀԱՄԱՌՈՑ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆ ՄՈՒՏԱՎՈՅ ՀԱՅԿԱՋԱՆՅ ՎՐԱՅ.

Մոլդավիոյ Հայկազունք, ինչպէս որ յայտնի է, Անիէն ելած առաջին գաղթականներն են, ուստի եւ մեծ մտադրութեան արժանի ժողովուրդ. սակայն ցաւալի է որ ամեն ազգայնոց ինչպէս պէտք է ծանօթ չեն, եւ հին Անեցոց ազգասիրութիւնն ու հայրենասիրութիւնը իրենց բռններուն վրայ այնպիսի զգալի կերպով մը չէ երևցած որ ամենուն աչքին զարնէ : Հարիւրաւոր տարիներէ ի վեր իրենց հայրենիքէն հեռացած ալ են նէ, սակայն ազգասիրական հոգին վրանին միշտ պիտի շողար, մանաւանդ որ կէս եւրոպական եւ քրիստոնեայ երկրի մէջ կրգտնուին: Բայց երբոր մտածենք թէ փոքր եւ անտերուէջ ժողովուրդ մը այնպիսի արհամարհոտ ազգի մը հպատակելու հարկադրուեր է, ինչպէս որ էին Մոլդավիացիք մինչ

NOTICE SUR LES ARMÉNIENS DE LA MOLDAVIE.

Les Arméniens de la Moldavie sont, comme on sait, les premiers émigrés d'Ani, par conséquent un peuple qui mérite de fixer l'attention; aussi il est fâcheux qu'ils ne soient pas connus comme ils le devraient de tous leurs compatriotes, et que le feu du patriotisme des anciens habitants ne soit pas assez ardent chez leurs enfants pour frapper l'attention publique. Quoiqu'ils soient éloignés de leur patrie depuis des siècles, l'ardeur du patriotisme devrait briller toujours en eux, surtout qu'ils se trouvent dans un pays demi-européen et chrétien. Mais quand nous pensons qu'une peuplade sans maître fut contrainte à s'assujettir à une nation aussi dédaigneuse qu'étaient les Moldaves, il n'y a pas encore bien longtemps, il est facile de comprendre quel peut être l'état de cette peuplade.

և մօտ ատեններս, դիւրին կըլլայ հասկընալը քէ այն ժողովրդեան վիճակն ինչ կրնայ ըլլալ :

Յիրաւի, ատեն ատեն ազատութիւններ ալ ունեցեր են Հայք Մոլտաւիոյ մէջ, սակայն երբոր իրենք զիրենք յապահովի կարծելով կըսկսէին իրենց գլխէն անցած թշուառութիւնները փոքր մի մոռնալ եւ ապրուստին ճարելու պարապիլ՝ յանկարծ իրենց պաշտպան կարծուած ազգը նոր հալածանք եւ անկարծելի զրկանքներ վրանին կըյարուցանէր, մանաւանդ երբոր յունագգի եւ մոլենախանձ մետրապօլիտ մը եպիսկոպոսական արօրը կամ նոր իշխան մը գահը կընստեր : Հայեր եղան որ մինչեւ քրուեցան ալ երկրին՝ հայ դաւանանքին ուրանալ չուզելուն համար :

Սյնչափ վիշտ քաշելով հանդերձ ալ Հայք իրենց ազգութիւնը ձեռք ջրոջուցին : Անդին Լեւաստանի Հայերը, որ նոյնպէս առաջին Սնեցիներէն են, եւ ատենով այնչափ բազմութիւն էին ու ամեն տեսակ ազատութիւն եւ քաղաքական իրաւունքներ ունէին, ո՛ր եւ հիմայ. հայ անունին անգամ չիշուիր, ո՛ր մնաց հայու շնորհ կամ ազգութիւն. աւաղ... : Մոլտաւիոյ Հայկազունք, ընդ հակառակն, քանի որ սկսան կամաց կամաց քիչ մը ազատութիւն ձեռք բերել՝ ազգասիրութիւնին ալ սկսաւ ծաւալիլ եւ ետանդին բորբոքիլ. մանաւանդ որ կըտեսնենք ազգին մեծ մասն ալ ազգասիրական ոգով վառեալ՝ ուսումնասիրութեան եւ պայծառութեան գործունեայ կերպով փափաք մը կըցուցընէ : Մոլտաւիոյ ամեն գըլխաւոր քաղաքաց մէջ ազգային պիտոյքը հոգացող ընկերութիւններ եւ դպրոցներ բացուած են, որոց մէջի յառաջացեալ աշակերտքը քաղաքակիրք երկիրներ կըյուզարկուին որ ի դարձին պիտանի ըլլան իրենց ընտանացնու ազգին : Գրեթէ ամենայն ծնողք կընային որ իրենց զակընները ամեն ուսմունք սովորին՝ երէ հնար է : Անդադար կըսեն իրարու. « Երէ մենք առիթ չունեցանք այս բաներս գիտնալու, բող գոնէ մեր զակընները սովորին. » եւ անոնց չաւ դաստիարակութեան եւ ուսմանը համար բանի մը ջնն խնայեր : շատ պատիւ կընեն գիտուն վարժապետաց եւ այլ գիտնականաց, եւ անոնց խօսքերն իբրեւ մէյմէկ պատգամ կընդունին :

Բոլոր Մոլտաւիոյ Հայկազն բնակչաց թիւը եօրը հազարի կեպէ, եւ երկրին հարստութեանը մեծ մասը բերող եւ գլխաւոր վաճառականութիւնն ընողները կրնան Հայք միայն սեպուիլ : Ոմանք ձինգ, վեց, տասը եւ աւելի տարուան համար կա-

Il est vrai que de temps en temps les Arméniens aussi eurent certaines libertés dans la Moldavie; cependant, lorsque se croyant en sûreté, ils commençaient à oublier un peu les malheurs qu'ils avaient supportés, et s'adonnaient au travail pour subvenir à leurs besoins, tout à coup cette nation qu'ils croyaient leur protectrice, dirigeait contre eux de nouvelles persécutions et leur imposait d'incroyables privations; surtout, lorsqu'un métropolitain, d'origine grecque et fanatique, montait sur le trône épiscopal, ou à l'élection d'un nouveau prince. Il y eut même des Arméniens qui furent chassés du pays pour ne pas avoir voulu renier le rit arménien.

Malgré tous ces malheurs, les Arméniens de Moldavie n'abandonnèrent point leur nationalité, tandis que ceux de Pologne, qui sont aussi des premiers habitants d'Ani, et qui, dans le temps, étaient si nombreux et jouissaient de toutes les libertés et de tous les droits civils, où sont-ils aujourd'hui? ils ne portent pas même leur nom d'Arméniens; quant aux mœurs arméniennes, à leur nationalité, hélas il n'en faut point parler! Les Arméniens de Moldavie, au contraire, dès qu'ils ont commencé petit à petit à acquérir un peu de liberté, leur patriotisme aussi à commencé à croître et à enflammer leur zèle, surtout en voyant la plus grande partie de la nation, excitée par la même ardeur de patriotisme, montrer un grand désir pour l'instruction et la civilisation. Dans toutes les villes principales de Moldavie, on a établi des sociétés qui s'occupent des affaires nationales, et on a fondé des écoles dont les élèves les plus avancés sont envoyés dans les pays civilisés, afin qu'à leur retour, ils soient utiles à leurs familles et à la nation. Presque tous les parents veulent que leurs fils apprennent toutes les sciences, s'il est possible. Ils se disent continuellement : « Si nous n'avons pas eu l'occasion d'acquérir ces connaissances, que nos fils au moins les acquièrent. » Ils ne négligent rien pour leur bonne éducation et pour leur instruction. Ils respectent beaucoup les professeurs et tous les savants, et les adoptent chacune de leurs paroles comme un oracle.

Le nombre des Arméniens en Moldavie est évalué à sept mille, et ils peuvent être considérés comme la source principale de la richesse du pays et comme les plus habiles commerçants. Les uns louent des propriétés pour cinq, six ou dix ans, et même davantage; d'autres ne

լուածներ, երկիրներ կրբունեն. ոմանց այ գլխաւոր վաճառականութիւնն ու արհեստն է անասուն դարմանել ու ծախել, եւ այս արհեստին համար շատ անուանի են : Տարին այլ եւ այլ անգամ Մոլտաւիոյ, Աւստրիոյ եւ Քրանսիլվանիոյ մէջ եղած երեւելի տօնավաճառները խիստ շատ արջառ, ոչխար եւ ձի կրտանին ու կրծախեն : Կրչուսացուի որ Դանուբեան իշխանութեանց մէջ ըլլալու քաղաքական բարեկարգութեանց մէկն այլ այս ըլլայ որ Հայոց այ մասնաւոր արտօնութիւններ եւ ազատութիւններ տրուին իրենց սեպհական զիւղեր կալուածներ գնելու . որով անշուշտ աւելի կրհարըստանան ու կրծաղկին :

Մոլտաւիոյ Հայկազանց արդարասիրութեան, հաւատարմութեան եւ իրաւունքներուն իբրեւ մեծ վկայութիւն կրնանք դնել հոս Մոլտաւիոյ Սառլ Դանուբեան լրագրոյն առաջիկայ խօսքերը .

« Հայք բուն տեղացի բնակիչք են Մոլտաւիոյ
« եւ Վալաքիոյ, եւ հինգ հարիւր տարիէ աւելի
« է որ Մոլտաւիացոց վիճակին մասնակից եղած
« են : Պատմութիւնը եւ ոչ մէկ անգամ մը կը-
« ցուցնէ մեզի որ իրենք հայրենակցաց բնակէն
« զատ ուրիշ բնակի մէջ մտած ըլլան : Չմոռ-
« նանք որ հին Սուչովային մէջ Հայք մինչեւ այս
« օրուան օրս դեռ Մոլտաւիացոց սկզբունքը
« պահած են : Իրենց ընկերական առաքինութիւն-
« ներն ամենուն ծանօթ են, եւ ճարտարութիւն-
« նին ոչ միայն ուրիշ ազգաց աղբրտնայուն
« պատճառ չեղաւ, այլ եւ ամեն երկիրներու հա-
« մար միշտ հարստութեան պատճառ եղած է : Ու-
« թեմն որչափ անիրաւ բան պիտի ըլլայ երէ ա-
« ռաջիկայ կարգաւորութեանց ատեն՝ Հայք Դա-
« նուբեան իշխանութեանց մէկ մասին մէջ միայն
« երկրցոց եւ երկիր գնելու իրաւունքներէն զրկը-
« լին : Դանուբեան իշխանութեան ՄԷԿ ՄԱՍԵ Կը-
« սենք. վասն զի Վալաքիոյ մէջ այս խտրութիւնը
« չկայ, եւ Պեսարապիոյ այն մասին մէջ որ մեզի
« ետ կըղարձուի՝ շատ մը զիւղեր կան որ Հայոց
« ստացուածքներ են : Կրնանք արդեօք պար-
« տաւորել զիրենք որ այսպիսի հաւատարմու-
« րեամբ գնած ստացուածքնին ձեռքէ բողոն .
« մէյմայ որ կարենանք, միքէ հիմակուան ատե-
« նին ուղիղ եւ յարմար գործողութիւն կըլլայ
« ըրածնիս : Պետք է ուրեմն նայինք որ այլոց
« հետ արդարութեամբ վարուինք՝ երէ կուզենք
« որ այլք այ մեզի հետ արդարութեամբ վարուին :
« Կարողիկներուն, բողոքականներուն, եւս եւ
« Հայոց, քեպետ եւ երկրցի ըլլան, կալուած

font qu'élever et vendre des bestiaux, et ils excellent dans ce métier. Plus d'une fois dans l'année, ils vont vendre de grands troupeaux de toute sorte de bêtes à cornes et de chevaux dans les principales foires de la Moldavie, de l'Autriche et de la Transylvanie. Nous espérons que, grâce à la nouvelle organisation des principautés Danubiennes, les Arméniens aussi obtiendront des droits particuliers et la liberté d'acheter des fermes et des propriétés, ce qui les rendra, sans doute, plus riches et plus florissants.

Comme témoignage de la probité, de la fidélité et des droits des Arméniens en Moldavie, nous pouvons citer le passage suivant de l'étoile du Danube :

« Les Arméniens sont des habitants indigènes des
« principautés où ils sont établis depuis plus de cinq
« siècles. Ils ont partagé le sort des Roumains. L'his-
« toire ne nous dit jamais que les Arméniens fussent
« rangés sous d'autres drapeaux que ceux des com-
« patriotes. N'oublions pas que, dans l'ancienne Suczawa,
« les Arméniens jusqu'aujourd'hui ont contribué à con-
« server les principes roumains. Leurs vertus sociales
« sont connues de tous. Leur industrie, loin d'appau-
« vrir les autres classes, a été, et est encore une source
« de richesses pour tous les pays. Combien il serait
« donc injuste que, dans la réorganisation prochaine,
« les Arméniens n'eussent le droit d'acheter des ter-
« rains que dans une seule partie de la Roumanie.
« Nous disons dans une seule partie de la Roumanie,
« car, en Valachie, cette distinction n'existe pas ; dans
« cette partie de la Bessarabie que nous allons posséder
« de nouveau, plusieurs campagnes appartiennent aux
« Arméniens. Pourrions-nous donc les obliger à aban-
« donner des possessions achetées loyalement? Quand
« même nous le pourrions faire, cette mesure serait-elle
« juste et conforme à l'esprit de notre siècle? Il faut donc
« que nous soyons justes envers les autres, si nous vou-
« lons que les autres aussi soient justes envers nous. Il
« est défendu aux catholiques, aux protestants, et aux
« Arméniens, bien entendu, quoiqu'ils soient indigènes,
« d'acheter des propriétés. Or, comment le Russe, le
« Grec, le Servien et les membres de ces grandes na-
« tions, dont les uns ont versé leur sang, et dont d'au-
« tres, bientôt peut-être, le verseront pour la protection
« de notre patrie, auraient-ils le droit d'acheter des
« propriétés, et comment le Français, l'Anglais, l'Italien,

« գնելու հրաման չկայ՝ հապա ինչպես Ռուսը,
 « Յոյնը, Սերվիացին կրնան երկիր գնել, եւ այն
 « մեծամեծ ազգաց անդամները, յորոց ոմանք
 « մեր հայրենիքը պաշտպանելու համար արիւն-
 « նին քափեցին, այլք գուցէ վաղը պիտի քափեն,
 « ինչպես Գաղղիացին, Անգղիացին, Իտալացին
 « (որ մեր եղբայրն է), Գերմանացին, իրենց
 « զօրութեամբը հաստատուած երկրի մը մէջ
 « պիտի չկարենան ափ մը գետին գնելու. մեր
 « ժողովուրդը չկրնար այս բանս մերժել. եւ մեր
 « կարծիքը այս պարագայիս մէջ երեկուան կար-
 « ծիք չէ, այլ երկար ժամանակ վրան մտածելով
 « դատեր ենք :

« Ո՞չ ապաքէն ուրը տարի առաջ ազգային
 « յեղափոխութիւնը իւր պիտոյիցը համար այս
 « կրպահանջէր. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔ ՍԱԿՍ
 « ՈՐ ԵՒ ԻՅԷ ԲՐԻՍՏՈՆԵՍՅ ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱՅ :

« Եւ այս կարծիքը առաջիկայ սկզբունքին
 « վրայ հաստատուած էր քէ « Այսօր ի Մոլդաւիա
 « ուղղափառք (այսինքն յունադաւանք) միայն
 « համարին իրաւունս ունել քաղաքականս եւ
 « ստանալ կալուածս եւ այլն : » Սակայն
 « պատմութիւնն ու հասարակաց գրուածքները
 « կրվկայեն քէ առաջին ժամանակները կարո-
 « լիկք եւս այսպիսի իրաւունքներ կրվայելին,
 « եւ այսօր ալ Մոլդաւիացի կաթոլիկներ կան որ
 « քաղաքական իրաւանց պաշտօններու հասար
 « են, այլք ալ դեռ ինն արտօնութիւններով զի-
 « ղեր կրկառաւարեն : Շատ մը կալուածատեարց
 « ձեռքը փոքր զիւղեր կան՝ որոց մէջ կաթոլիկք
 « կրբնակին : Պէտք է ուրեմն որ քաղաքական
 « իրաւունքները, հիմակուան դարուս պահան-
 « ջածին նայելով, ամեն կաթոլիկ, բողոքական,
 « հայ եւ ուրիշ դաւանանքի տէր Մոլդաւիացոց
 « ալ տրուին : »

Անեցոց Մոլդաւիոյ մէջ որ ատեն բնակու-
 բիւնին հաստատելուն եւ այն երկրին մէջ ինչ
 տեսակ կեանք վարելուն ապացոյց են նաեւ մոլ-
 տաւերէն տպուած աշխարհագրութեան մը հե-
 տուեալ խօսքերը. « Հայք Խրիմու, Գանուրի եւ
 « Լեհաստանի կողմերը հաստատուեցան 1046ին
 « ատենները՝ երբոր Մոնեմախոս կայսրը Հայաս-
 « տան արշաւեց : 1064ին Պարսիկք Հայաստանի
 « Անի մայրաքաղաքը պաշարելով՝ քանի մը
 « ընտանիք ի Մոլդաւիա եւ ի Լեհաստան եկան.
 « Նոյն մայրաքաղաքէն երկրորդ գաղթականու-
 « բիւն մըն ալ եղաւ 1542ին Մոլդաւիոյ, Կալի-
 « ցիոյ եւ Փոտոլիոյ աւելի ներսերը : 1552ին

« notre frère, l'Allemand, dans un pays consolidé par
 « leur puissance, ne pourraient-ils pas acheter un pied
 « de terrain? Les sentiments de notre peuple sont assez
 « grands pour ne pas refuser ce droit; notre opinion
 « sur cette question n'est pas d'hier, mais elle est fondée
 « sur des réflexions mûres et sérieuses.

« Voici ce que, il y a déjà huit ans, la révolution
 « nationale désirait avoir : DROITS POLITIQUES, POUR N'IM-
 « PORTE QUEL COMPATRIOTE, DE N'IMPORTE QUELLE RELIGION
 « CHRÉTIENNE.

« Et cette proposition était fondée sur les considéra-
 « tions suivantes : « Aujourd'hui, en Moldavie, les
 « orthodoxes seuls se croient avoir des droits politiques,
 « le droit de posséder des propriétés, etc. » Mais
 « l'histoire et les actes publics nous témoignent que
 « jadis les catholiques aussi avaient les mêmes droits,
 « et aujourd'hui même, il est des Moldaves catholiques
 « qui sont parvenus aux charges politiques, et d'autres
 « qui possèdent encore des propriétés dues à leurs
 « anciennes libertés. On trouve plusieurs propriétaires
 « qui possèdent de petites campagnes habitées par des
 « catholiques. Il faut donc donner des droits politiques,
 « et c'est ce qu'exige l'époque, à tous les Roumains
 « catholiques, protestants, arméniens, etc. »

Comme preuve de l'époque où les Arméniens se fixé-
 rent dans la Moldavie et de la vie qu'ils y menèrent, nous
 citerons l'extrait suivant d'une géographie moldave :
 « Les Arméniens se sont établis dans les environs de la
 « Crimée, du Danube et de la Pologne en 1046, lorsque
 « l'empereur Monomahos envahit l'Arménie. En 1064,
 « les Perses attaquant Ani, la capitale de l'Arménie,
 « quelques familles émigrèrent en Moldavie et en Po-
 « logne. De la même capitale il se forma, en 1342,
 « une seconde émigration qui pénétra plus avant dans la
 « Moldavie, la Galicie et la Podolie. Vers 1552, Sté-
 « phan IX, le prince de la Moldavie, voulant empêcher
 « le culte religieux de cette nation qui était fort étendu,

« ատենները Ստեփանոս Իններորդ իշխանն Մոլ-
 « տախոյ ուզելով այս ազգին աստուածաշտու-
 « րեան կարգերը խափանել, որովհետև շատ
 « տարածուեր էր, շատ մը տնուորներ Լեհաս-
 « տան անցան : ... Այս դիպուածը պատահեցաւ
 « 1606ին, երբոր Շահ-Աբբաս Հայաստանին
 « տիրեց, ու Պարսկաստան քշեց Հայերուն մեկ
 « մասը. անոնք ալ չուզելով Պարսից մահմետա-
 « կանութիւնը յանձն առնուլ՝ Մոլտախա քա-
 « շուեցան, անկէց ալ իրենց հայրենակիցներէն
 « ոմանց հետ ելան ու անցան Լեհաստան : Հայոց
 « Մոլտախա հաստատուելուն վկայութիւն կրնան
 « ըլլալ նաեւ իրենց եկեղեցիները, յորոց մեկն է
 « Պորուշանի եկեղեցին որ 1550ին շինուած է,
 « միւսն ալ Եաշինը որ 1595ին շինուած է : Թէ
 « եւ այս բուականները իրենց 1046ին առաջին
 « հաստատուելուն ջնն պատասխաներ, սակայն
 « գիտնալու է որ օտար երկրի մը մէջ, ուսկից
 « շատ անգամ դուրս կելլէին, տարիներ անցնե-
 « լին ետքը միայն կրցեր են իրենց եկեղեցիներ
 « շինել : Իրենք ինր եկեղեցի ունին, այսինքն Եաշ
 « մայրաքաղաքին մէջ երկու հատ, մեկայները
 « Պորուշան, Ռոման, Օքնա, Պագրու, Ֆոքշան եւ
 « Կալաց : »

Մոլտախոյ գլխաւոր քաղաքաց մէջ գտնուող
 Հայկազանց թիւն ու հասարակաց վիճակին վեր-
 րաբերեալ քանի մը տեղեկութիւններն ասոնք
 են :

ԵԱՇ. — Այս Մոլտախոյ մայրաքաղաքին մէջ
 հարիւր քսան հայ բնտանիք կան, եւ գրեթէ ամենն
 ալ իրենց գաւակները դպրոց կըխարեն, որ
 բաւական վայելուչ եւ բնդարձակ շէնք է. ժա-
 մանակ կըլլայ որ մէջը ինեսուսեն ասելի աշա-
 կերտ կըգտնուի, ամենն ալ Հայ. ատեն ատեն
 ջորս հինգ Մոլտախացի տղայք ալ հոն իւրեանց
 լեզուն եւ ուրիշ ուսմունք կըսովրին : Հանգու-
 ցեալ Սերտար Սերովրէ աղա Պապիկեանին վե-
 րատեսչութեան առաջին ժամանակները դպրոցը
 գովելի կերպով առաջ կերթար. եւ անկէց ելան
 քաջակիրք անձինք որ հիմայ իրենց աշխատան-
 քին արդիւնքը կըվայելեն : Հանգուցելոյն յառա-
 ջագեմ աշակերտներէն մեկն է դպրոցին այժմեան
 պատուական ուսուցչապետը Պ. Խաչերես Գարա-
 գաշեան, որոյ խնամատարութեամբը դպրոցն
 ալ յառաջադիմութեան մէջ է :

Աղայ Սերովրէին կենդանութեան ատենէն ի
 վեր ազգայնոց սրտին ու համարմունքը աւել-
 ցած է Մոլտախոյ տերութեան առջեւ. անոր եւ

« plusieurs familles passèrent en Pologne... Cet événe-
 « ment eut lieu en 1606, lorsque Chah-Apas conquit l'Ar-
 « ménie et envoya en Perse une partie des Arméniens;
 « ceux-ci, ne voulant pas embrasser le mahométisme
 « persan, se retirèrent en Moldavie, d'où ils sortirent
 « avec quelques-uns de leurs compatriotes et passèrent
 « en Pologne. D'autres documents de l'établissement
 « des Arméniens en Moldavie sont encore leurs églises
 « mêmes, dont l'une, à Bottuschany, porte la date de 1550,
 « et l'autre à Iassy, celle de 1595. Quoique ces dates ne
 « répondent pas à 1046, date de leur premier établis-
 « sement, il faut cependant comprendre que dans une
 « terre étrangère, d'où ils sortirent souvent, ils ne
 « purent se construire des églises qu'après bien des
 « années. Leur culte compte neuf églises : deux dans
 « la capitale, Iassy, les autres à Bottuschany, à Roman, à
 « Okna, à Bakou, à Fokchany et à Galatz. »

Voici le nombre des Arméniens qui se trouvent dans
 les principales villes de Moldavie et quelques indica-
 tions sur leur état social.

Iassy. — Dans cette capitale de la Moldavie il y a
 cent vingt familles arméniennes; presque toutes en-
 voient leurs enfants à l'école, qui est un bâtiment assez
 convenable et assez vaste; il arrive des moments où il
 s'y trouve plus de quatre-vingt-dix élèves, tous Armé-
 niens; de temps en temps quatre ou cinq élèves mol-
 daves y apprennent aussi leur langue et y font d'autres
 études. Dans les premiers temps de la direction de feu
 M. le Serdar Séraphin Babiguan, l'école faisait des pro-
 grès dignes d'éloges. De là sortirent des personnes bien
 instruites qui jouissent aujourd'hui d'une grande célébrité,
 fruit de leurs travaux. L'un des élèves les plus avancés
 de ce supérieur, c'est M. Christophe Caracache, qui,
 aujourd'hui l'honorable professeur de l'école qui, grâce
 à ses soins, marche dans la voie du progrès.

Du vivant de M. Séraphin, la considération et l'in-
 fluence des Arméniens augmentèrent près du gouver-
 nement moldave. Par ses soins et par ceux d'autres

ուրիշ ազգասեր ու գործունեայ ազգայնոց ջանքովը տերութիւնը եաշի Հայոց դպրատունը իւր պաշտպանութեան տակն առած է, եւ ամէն տարի իր կողմանէ յուղարկուած անձ մը ներկայ կը գտնուի հանդիսաւոր քննութեան :

Եաշի մէջ հիմա մեկ եկեղեցի մը միայն կայ Հայոց՝ քարաշէն եւ զմբերայարկ, յանուն սրբոյ Աստուածածնին, եւ 462 տարեկան շէնք է : Այս եկեղեցին ժողովրդեան քիչուրութեանը նայելով բաւական հարուստ զգեստներ եւ սուրբ սպասներ ունի, քառասուն յիսուն ալ վարձու տրուած խանութներ, որոց եկամուտը մասնաւոր հոգաբարձուները կը ժողովեն, եւ այն եկամտով եկեղեցոյն եւ դպրատան պիտոյքը կը հոգացուի : Դպրատան մէջ ամէն աշակերտը ձրի կը սովորին ուսմունքը. աղքատ աշակերտաց համար եկեղեցոյ ստրկովը հագուստ կը շինուի, եւ ուրիշ կարօտելոց ալ պիտոյքը կը լցուի : Մեկը չկայ որ մուրալով կամ վերջի աստիճանի ջքաւորութեամբ ապրի. նոյն բանը հասկընալու է նաեւ Մոլտաւիոյ ուրիշ Հայկազն բնակչաց համար, ուր ամենէն աղքատն ալ իւր ամէն օրուան հացին ու հագուստին վրայ ապահով է :

Ատենով յանուն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին ալ քարաշէն եկեղեցի մը կար եաշ, բայց անգամ մը քովերէն մեծ հրդեհ մը պատահելով՝ եկեղեցոյն ալ ներսի եւ դրսի վայտե շէնքերն այրեցան. հազիւ քանի մը բան կը ցան ազատել. իսկ ջորս կողմի պատերը, վերնայարկն ու դուռը ամբողջ մնացեր են, եւ մինչեւ հիմա երբեմն Լուսաւորչայ տօնին նախատօնակը հոն կը կատարուի :

Եւշէն ետքը Պոթուշան, որ Մոլտաւիոյ երեւելի եւ մանաւանդ վաճառաշահ քաղաքն է՝ աւելի Հայոց քաղաք կը ընայ ըսուիլ քան քէ Մոլտաւիացոց. քանզի բնակչաց գրեթէ մեծ մասը Հայ են : Երկու հազար հինգ հարիւրէն աւելի հայ բնակիչ կայ հոն, եւ բոլոր առաջին կարգի վաճառականութիւնն իրենց ձեռքն է : Երկու եկեղեցի ունին՝ բաւական գեղեցիկ, մին յանուն Սուրբ Աստուածածնի եւ միւսը սրբոյ Երրորդութեան. առաջինը 507 տարուան շէնք է, իսկ երկրորդը աւելի նոր, որ բարձրաշէն զանգակատուն ալ ունի :

Երկու եկեղեցեաց մէջ ալ բաւական հարուստ անօրներ եւ զգեստներ կան. ունին նաեւ Անիէն բերած անօրներ եւ զբնագիր մատեանք : Բաւական ընդարձակ եւ գեղեցկատես է վարժարանը.

patriotes actifs, le gouvernement a pris sous sa protection l'école des Arméniens de Iassy, et chaque année il envoie un délégué pour assister à l'examen qui se fait avec pompe.

Maintenant, à Iassy, il n'y a qu'une église arménienne, au nom de la sainte Vierge; elle est bâtie en pierre et surmontée d'une coupole; c'est un bâtiment qui date de quatre-cent-soixante-deux ans. En comparaison du petit nombre de la population, cette église possède d'assez riches ornements et assez de vases sacrés; elle possède, en outre, quarante ou cinquante boutiques à louer, dont le revenu, perçu par des préposés particuliers, est destiné à satisfaire aux besoins de l'église et de l'école. Tous les élèves étudient gratis; l'église fournit de sa caisse des vêtements pour les élèves pauvres et des secours aux autres indigents. Il n'est personne qui vive mendiant ou dans la dernière extrémité. Il en est de même pour les autres habitants arméniens de la Moldavie, et le plus pauvre même est sûr de son pain et de son vêtement quotidiens.

Dans le temps il y avait, à Iassy, une autre église bâtie également en pierre, au nom de saint Grégoire l'Illuminateur; mais un grand incendie ayant éclaté un jour dans les environs, les constructions en bois de l'intérieur et de l'extérieur de cette église se consumèrent; à peine en put-on sauver quelques objets; pour les quatre murs, le plafond et la porte ils sont restés en entier, et jusqu'à présent on y célèbre de temps en temps la veille de la fête de saint Grégoire.

Après Iassy, c'est BOTTUSCHANY qui est la ville la plus remarquable et principalement la plus commerciale de la Moldavie. Elle peut être considérée comme une ville arménienne plutôt que moldave, car, presque la plupart des habitants sont des Arméniens. Il y a plus de deux mille cinq cents habitants arméniens, et ce sont eux qui exercent tout le commerce de premier ordre. Ils ont deux églises assez belles; l'une au nom de la Sainte-Vierge, et l'autre au nom de la Sainte-Trinité. La première est un bâtiment de cinq-cent-sept ans, la seconde, qui a un clocher élevé, est plus neuve.

Les deux églises possèdent d'assez riches vases sacrés et assez d'ornements, elles ont même des vases apportés d'Ani et des manuscrits. L'école est assez vaste et belle. Près de l'école, se trouve le cabinet du conseil, où les

անոր մօտ է խորհրդարանը՝ ուր որ ազգային հոգաբարձուք ատեն ատեն կրժողովին հարկաւոր գործողութիւնները կարգաւորելու համար : Վարժարանին մէջ 250էն աւելի աշակերտ կայ, եւ լաւ առաջ կերբան Պ. Յարութիւն Յակովբեան վարժապետին հոգատարութեամբը՝ որ իւր ազգասիրութեան եւ հմտութեանը պատճառաւ շատ սիրելի է ազգայնոց :

Ազգասիրութեան եւ հմտութեան կողմանէ անուանի էր նաեւ ասկէ քանի մը տարի առաջ հանգուցեալ Գեորգեան Գաբրիէլ անուամբ վարժապետը՝ որ նոյնպէս շատ սիրելի էր մեծ համարմունք ունէր յաջս ազգայնոց եւ օտարականաց, եւ դպրոցին մէջ շատ կարգաւորութիւններ ըրեր էր :

Ռոման. — Ռոմանի Հայերը զրեթէ 140 տնուոր են, եւ յանուն Սուրբ Աստուածածնի եկեղեցի մը ունին 250 տարուան շէնք : Վարժարան մը է խորհրդատուն մըն ալ ունին : Եկեղեցւոյն հին յիշատակարանացը մէջ անուանի է 600 տարուան ձեռագիր աւետարան մը :

Մոլտաւիոյ ուրիշ քաղաքաց մէջ բնակող Հայկազանց վրայ մասնաւոր գիտելիք չունինք առ այժմ, բայց կրցուսանք որ ժամանակաւ անոնց ամբողջ պատմութիւնը կարենանք հրատարակել ընդարձակ ոճով :

ՍՈՂՈՄԱՆ ԳՐԱՆԵՌՈՒԵԱՆՑ

Աշակ. հայկազնեան ազգային Ռատոմնարանին Փարիզու. :

préposés de la nation se réunissent de temps en temps pour délibérer sur les affaires importantes. L'école compte plus de deux-cent-cinquante élèves et ils font de rapides progrès, grâce aux soins de M. le professeur Haroutioun Hagopian qui, pour son patriotisme et pour son instruction, est très-aimé de ses compatriotes.

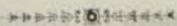
Comme célèbre pour son patriotisme et son instruction on remarquait encore, il y a quelques années, feu le professeur Gabriel Kévorkian, qui était fort chéri et jouissait d'une grande influence sur ses compatriotes et sur les étrangers; il prit beaucoup de mesures favorables pour l'école.

ROMAN. — Le nombre des Arméniens à Roman est évalué à peu près à cent-quarante familles. Ils ont une église de deux-cent-cinquante ans, bâtie au nom de la Sainte-Vierge. Ils possèdent aussi une école et un cabinet de conseil. Parmi les anciens monuments de l'église, on cite, comme célèbre, un évangile manuscrit de six-cents ans.

Pour le moment nous n'avons pas de notice particulière sur les Arméniens habitant d'autres villes de la Moldavie, mais nous espérons, par la suite, pouvoir publier leur histoire entière, d'une manière plus complète.

SALOMON TRANKOUL

Élève de l'École arménienne nationale de Paris.

ԱՔՍՈՐԵԱՆ ԸՍՅԱՍՁՆՈՅ ՅԵՏԻՆ ՎԱՅՐԿԵԱՆԸ.

Ամենքնիս այ գիտենք ու կրճանջանք Արշակ Էրկրորդին բազաւորութեանը ատեն Էղած անգրութիւնները, արիւնհեղութիւնները. գոր սրինակ հօրը սպաննուիլը, բնտանեաց զրեթէ ամենուն մահը, եւ այն անքիւ քաղաքացւոց սպանութիւններն որ Էրբեմն ըստ օրինաց արդարութեան, Էրբեմն ալ գաղտնի կերպով կըլլային : Անգուք բռնաւոր, ամեն առարիւնուրեկն կըլլարտեր, եւ բարեկարգ մարդկանց անհաշտ բշտամին էր : Իւր ամենասիրելի գուարձութիւններն էին տկարաց վրայ իյնալ, անմեղները չարչարել եւ հանձարեղ մարդիկը արսարել : Գլխաւոր գոներէն մէկն Էղաւ. քսան էր հինգ տարեկան Էրիտասարդ մը, որուն յանցանքը իր առարիւնութիւնն էր միայն : Հինգ տարի բանտ կենալէն ետքը՝ իբրեւ մեծ շնորհք հրաման տուաւ Արշակ որ մեռնի : Մենք ալ անոր յետին վայրկեաններուն ներկայ գտնուինք :

DERNIERS MOMENTS D'UN EXILÉ ARMÉNIEN.

Nul de nous n'ignore les cruautés qui ont ensanglanté le règne d'Archag II : le meurtre de son père, la mort de presque tous ses parents, les assassinats tantôt secrets, tantôt juridiques de tant de citoyens. Tyran impitoyable, toute vertu lui portait ombrage; les hommes de bien étaient ses ennemis naturels. S'attaquer à la faiblesse, torturer l'innocence, exiler le génie étaient ses plus chères délices. Une de ses principales victimes fut un jeune homme de vingt-cinq ans, dont le seul crime était sa vertu. Après cinq années de captivité, Archag lui accorda la grâce de mourir. Nous allons assister à ses derniers moments.